

Móré Tünde

Utazás és kegyesség Laskai Csókás Péter *Speculum exilii* (1581) című művében

A *Speculum exilii* 1581-ben Brassóban jelent meg,¹ amikor Laskai a marosvásárhelyi iskola rektora, egyben fogarasi lelkész volt. Ezeket jelzi a *Speculum* címlapja és előszava is. A brasói nyomtatás már önmagában figyelemre méltó, hiszen Laskai általában nem magyarországi nyomdákat választott művei megjelentetésére. A munkát a szakirodalom eddig nem vizsgálta átfogóan, Hubert Gabriella elemezte bizonyos részeit, a 4.,² valamint a 6. caputot.³ Jelen írásnak sem terjednek a célkitűzései a 4. caput kapcsán felvetett kérdések továbbgondolásán túl.

Laskai Csókás Péter a szakirodalomban

Balázs László 1973-as írásában a *De homine* apropóján⁴ igyekezett kibogozni és tisztázni Laskai Csókás Péter életének homályosabb részleteit, valamint az ezekről szóló elmentmondásos adatokat. Életrajzának főbb elemeiben a források megegyeznek, mégis eltérő dátumokat közölnek a peregrinációs időszakra vonatkozóan.⁵ Tanulóveit Fogarason és

Móré Tünde (1987) – doktorandus, Debreceni Tudományegyetem, Irodalomtudományi Doktori Iskola, az Alföldi Stúdió tagja, Miskolc, tunderalma87@gmail.com

A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

¹ Bod Péternél címváltozatként szerepel: Libellus de invocatione & adoratione Dei authore Petro Laskovio de Barovia, Ludirectore Scholae Vásárhellyinae, Pastore Fogarasino designato, Bod Péter: *Magyar Athenas*. Nagyszében 1766. 158. Forrás: MEK.

² H. Hubert Gabriella: *Laskai Csókás Péter peregrináció elmélete 1581-ből. = Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon II.* Szerk. Békési Imre, Jankovics József, Kósa László, Nyerges Judit, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Kft., Bp.–Szeged 1993. 549–556.

³ Űő: *Az éneklés Laskai Csókás Péter teológiai rendszerében.* ItK, 1990. 218–223.

⁴ Balázs László: *Laskai Csókás Péter „De homine” című művének előszavából. = Studia et Acta Ecclesiastica III. Tanulmányok és szövegek a Református Egyház XVI. századi történetéből.* Szerk. Dr. Bartha Tibor, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp. 1973, 1005–1022.

⁵ Bod Péter *i.m.* Nagyszében 1766. 157–159. Forrás: MEK; Szinnye József: *Magyar írók élete és munkái*, Laskai Csókás Péter, Letöltés ideje 2014. április 29; Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon*, Laskai Monedulatus (Csókás) Péter, Letöltés ideje 2014. április 29.

Gyulafehérvárott kezdte,⁶ majd több évig tartó peregrinációra indult: Svájc, Francia-, Olasz-, és Németország egyetemén járt, Wittenbergben 1578-ban iratkozott be.⁷ Az ezt követő időszak már nehezebben rekonstruálható, a szerzők eltérnek egymástól az újabb külföldi utak számát és idejét tekintve. Bod Péter szerint 1581-ig kétszer volt külföldön, rövid marosvásárhelyi rektorságot és fogarasi papságot követően ismét peregrinálni indult, ezúttal nevelőként, ez a szakasz nyolc évig tartott.⁸ Ezzel egybevág Horányi Elek szövege,⁹ viszont a későbbi életrajzok tagoltabbnak jelenítik meg az egyetemjárásokat. Szinnyei József a fogarasi iskola igazgatójának tudja első peregrinációs útja kezdetekor, amelyből hármadat adatol 1578-ban, 1582-ben és 1584-ben, amely egyben az utolsó ismert esemény Laskai életéből. Zoványi Jenő ezeket az adatokat azzal egészíti ki, hogy élete utolsó éveit gyulafehérvári első papként töltötte, első wittenbergi tartózkodását pedig 1577 végére datálja, december 16-ai beiratkozással. Balázs László nem említi az 1578 előtti iskolai szerepét, és 1581-ben Gyulafehérvárról indítja második útjára.¹⁰ A szövevényes adatokból az erdélyi iskolásévek, három peregrinációs út 1578 és 1585 között, valamint a marosvásárhelyi és a fogarasi tartózkodás tűnik biztosnak.

A gyakori külföldi utak mellett folyamatosan publikált, életművét több szempontból is megközelítette a kutatás: a filozófiatörténet,¹¹ a neveléstudomány, a nyelvészet,¹² az egyház- és irodalomtörténet is vizsgálta egy-egy munkáját vagy annak részletét. Teljes portrét Balázs László adott Laskairól, írásában az egyháztörténet szempontjait érvényesítette.¹³ Laskai műveltségével kapcsolatban további adalékokhoz juthatunk Dankanits Ádám kutatásai révén, aki Laskai könyvtárjegyzékét állította össze.¹⁴

A *Speculum exilii* felépítése nem szolgál meglepetésekkel: az ajánlást előszó, majd üdvözlőversek követik. Az üdvözlőversek szerzői között felbukkan Kopácsi Ferenc neve, akinek diákságáról tudjuk, hogy Sárospatakról Kolozsvárra ment, amikor odakerült Szikszai Fabricius

⁶ Révész Imre: *Félegyházi Tamás és a debreceni iskola válsága 1570–71-ben: újabb adalékok Debrecen János Zsigmond korabeli lelki válságához*. Századok 1937. 273–303.

⁷ 1578. december 16-a szerepel a matrikulában, de már júniusban az egyetemen tartózkodott. Vö. Balázs: *i.m.* 1010.

⁸ „De nem sokára ismét valami Urfiakkal, nagy Embereknek gyermekeikkel el-küldetett Olasz országba, akkor ismét egybe járta és laktá Bononiát, Rómát, Francia és Németországi Oskolákat; mellyekben nyöltz esztendőök elfolyások alatt tanúlt sok nyelveket és Tudományokat.” Bod: *i.m.* 158.

⁹ Horányi Elek: *Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum Pars II*. Bécs 1776. 470.

¹⁰ Balázs László: *i.m.* 1011.

¹¹ Erdélyi János: *A hazai bölcsészet történelméhez*. Sárospataki Füzetek 1857/1, 50–63; *Régi magyar filozófusok. XV–XVII. század*. Szerk., vál. Mátrai László. Gondolat, Bp. 1961, 42–47; Bolberitz Pál: *Nicolaus Cusanus recepciója Laskói Csókás Monedulatus Péter „De homine” című művében*. = „Akik az igazságra oktattak sokakat...” *A 65 éves Rózsa Huba köszöntése*. Szerk. Fodor György, Tarjányi Béla, Szent István Társulat, Bp. 2005. 23–43; angolul Uő: *The Beginnings of Hungarian Philosophy: The Reception of Nicholas of Cusa in the work of „De homine” by Peter Monedulatus Csokas Laskoi*. Folia Theologica 2005. 5–34; németül Uő: *Die Anfänge der ungarische Philosophie*. = *Rokay Zoltán köszöntése hatvanadik születésnapján*. Szerk. Török József, Legeza László, Mikes Kiadó, Bp. 2008. 15–27.

¹² A Calepinus-szótár szóanyagát vizsgálta az orvostudomány is.

¹³ Balázs László: *i.m.*

¹⁴ Dankanits Ádám: *Laskai Csókás Péter könyvei*. = *Lymbus. Művelődéstörténeti Tár II*. Szerk. Monok István, Petneki Áron, JATE Központi Könyvtára, Szeged 1990. 33–35.

Balázs.¹⁵ Ebben az időben készült el Szikszai Bonfini-kiadása 1565-ben, akkor tanárához üdvözlőverseket írt; később pedig Wittenbergben találkozunk a nevével, a matrikulába 1567-ben jegyezte fel a nevét. A *Speculum exilii* megjelenéséhez csatolt *carmen gratulatorium* arra a tényre hívja fel a figyelmet, hogy a 16. század végén az ország iskolái között igen korán kialakulhatott egy folyamatos, élénk kapcsolat. Ehhez más források egyelőre nem társulnak, viszont az iskolák költözései, a kiadványokhoz készült ajánlások és üdvözlőversek kijelölhetnek egy kapcsolati hálót, ennek terjedelme és szerepe azonban még feltáratlan.

A *Speculum exilii* hozzáférhető példányai nemcsak ezt a művet tartalmazzák, hanem egybe vannak kötve Laskai *Nablium praecanum*¹⁶ című munkájával. Erdélyi János¹⁷ és Koncz József úgy vélte,¹⁸ hogy két külön nyomtatványról lehet szó, azonban minden fennmaradt példányban együtt szerepelnek a munkák, így jelen álláspontra szerint Laskai eredetileg is együtt tervezte a két mű kiadását. A második füzet görög és latin nyelvű verseket tartalmaz, amelyeket Laskai erdélyi főuraknak címzett.

A magyarországi nyomtatás ténye alapján H. Hubert Gabriella elképzelhetőnek tartotta, hogy kifejezetten magyarországi olvasóknak szánta a művét a szerző.¹⁹ Hubert hangsúlyozta a mű enciklopédikus jellegét, amelyre Balázs László is kitért, noha azzal a megállapítással folytatja, hogy ez hátrányára vált az olvashatóságnak.²⁰ Két szempontot vetett fel a *Speculum* elemzése kapcsán Hubert; a 6. fejezet esetében a műfajelméleti vizsgálatok relevanciájára,²¹ a 4. fejezetnél a peregrinációelméletként történő olvasat lehetőségére hívta fel a figyelmet. Mindkét tanulmányában egyfajta loci communesként határozza meg a *Speculum exiliit*,²² amelynek első része ars orandiként működik, amelyben a szerző általánosságban tárgyalja az imádságot és annak kérdéseit, a második része pedig a Miatyánk szövegmagyarázata. A felosztás, valamint a Miatyánk kiemelt helye harmonizál a protestáns felfogással, hiszen Luther szerint „az minden imádságnak imádsága (das Gebet aller Gebete, das Vaterunser)”.²³

Keletkezésének ideje, módja, valamint Laskai kapcsolata Wittenberggel indokoltá teszi, hogy foglalkozzunk a *Speculum exiliiben* – elsősorban a 4. fejezetben – található peregrinációfelfogással.

¹⁵ Perényi Gábor 1564-ben távozásra bírta a helvét irányt követő lelkészeket, professorokat, így Kopácsi Ferenc apját, Kopácsi Istvánt és Szikszai Fabricius Balázst is.

¹⁶ *Nablium Praecanum, in quo illustrium aliquot Transilvaniae haeroum laudes decantantur auctore Petro C. Lascovio de Barovia*. Brassó 1581.

¹⁷ Erdélyi János: *i.m.*, 53.

¹⁸ Koncz József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története*. Nyomatott az Ev. rev. Kollégium betűivel, Marosvásárhely 1896. 12-13.

¹⁹ H. Hubert Gabriella: *Laskai Csókás Péter...* 1993. 550.

²⁰ Balázs: *i.m.*: „valószínűleg élő szóval előadott formájában adta nyomdába, nem számítva azzal, hogy más az élő szó, más a nyomtatott betű. Túlságosan részletező, szerkesztésében skolasztikus. Sokszor definiálja a dolgokat, majd a tételket szétágaztatja, premisszákat állít fel, azután a logika szabályai szerint levonja a konklúziókat; ellentéteket tesz, majd megcáfolja azokat.” 1011.

²¹ H. Hubert Gabriella: *Az éneklés Laskai Csókás Péter...* ItK, 1990. 218–223.

²² Hubert Gabriella azonosította az egyik forrását is, Petrus Martyr *Vermilius Loci communes* című munkáját. Első kiadása 1580-ban jelent meg, noha Laskai részleteiben korábban is találkozhatott a művel. Vö. H. Hubert Gabriella: *Laskai Csókás Péter...* 554.

²³ Imre Mihály: „Magyarország panasza”. *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában* (Csokonai Könyvtár. Bibliotheca Studiorum Litterarium 5), Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 1995. 127.

A *Speculum exilii* a peregrinációról

A mű praefatiója alapján a szerző kézikönyvnek szánta a szöveget. Ahogyan fentebb már említettem, a kutatás úgy ítélte meg, hogy a szerző ez irányú törekvése összességében sikertelen maradt. A modern olvasó számára valóban nehezen befogadható szövegről van szó, ehhez járul a fennmaradt példányok olvashatóságának romlása. Az előszóban olvasható, hogy a főszöveg tulajdonképpen az írott változata annak, amit Laskai tanított, illetve lediktált diákjainak Marosvásárhelyen.²⁴ Amennyiben hitelt adunk a praefatio kijelentéseinek, akkor feltételezhetően 1579 vagy 1580 során a marosvásárhelyi kollégiumban imádságelmélettel is foglalkozó előadásokat tartott, majd ezeket kibővíthette, és kézikönyvvé alakítva kerülhetett a brassói nyomdába. Természetesen az előadások témájára mindössze a *Speculum exilii* tartalmából következtethetünk, így az a tény, hogy a megjelent munka általános jelleget öltött, szinte végtelessé teszi azoknak a témáknak a számát, amiket Laskai feldolgozott, az előszóban pedig nem túl bőbeszédű tanári munkáját illetően.

A 4. fejezetet²⁵ Hubert Gabriella 1994-ben publikált elemzéséig egyetlen szakíró sem értelmezte peregrinációelméletként, Stagl bibliográfiájában²⁶ sem bukkan fel, ami nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy noha az egység így is interpretálható, mégsem kézenfekvő ez az olvasat. A peregrináció tipológiája Laskainál ugyanis ahhoz a protestáns érveléshez csatlakozik, amely a zárandoklatok létjogosultságát kritizálta. A katolikus kegyességi gyakorlat meghatározott helyek kiemelt jelentőségére épült, ezt azon az alapon utasították el a protestánsok, hogy az Istennel történő kommunikáció, a szakrálishoz közeledés nem a helytől, hanem az isteni kegyelemtől függ.²⁷ A *Speculum exilii* 4. fejezetének egyetlen része, mégpedig a harmadik tér ki a peregrináció ügyére.

Amennyiben az egység elején olvasható rövid áttekintést olvassuk, a következő adatokhoz jutunk: 1. hol lehet imádkozni (*ubi sit orandum*); 2. az előbbihez kapcsolható ellenérvek áttekintése (*obiectiones adversariorum*); 3. a katolikus peregrináció (*de peregrinationibus papisticis*); 4. (*salva conscientia in templis idolatricis*); 5. (*fideles impias coniuges ducere possunt & cohabitare*); 6. zárásképpen a hasznok (*usus*). Laskai felsorolásából észlelhető, hogy az imádkozás helyéhez fűződő kérdések áttekintését tartja feladatának, ezt pedig az úzusok ismertetésével zárja.

Az imádság/könyörgés helyének tárgyalása Laskainál azon a tételen alapszik, hogy bármilyen területen elhangzott ima egyenrangú. A magán- és a közös imaalkalmak is eljutnak

²⁴ „His itaque & multo pluribus orationis Dominicae effectibus & necessitatibus motus, breve hanc eius explicationem quam olim in publica nostra Schola Vasarhelina, doctissimos homines secutus auditoribus proposuerant, nunc tandem (et utilinam cum venia doctiorum, rudiorumque commodo) quo ad fieri per nostram lucubrationem potuit, rectoratam, incudique redditam in lucem proferre ad manum iudicis Meci, coactus sum.” = Laskai Csókás Péter [Petri Lascovii de Barovia]: *Speculum exilii et indigentiae nostrae, sive libellus in quo utilis et divinus verum Deum vere invocandi modus traditur*. Coroniae [Brassó] 1581. A.²⁴ A Tiszántúli Református Egyház nagykönyvtára RMK 268 jelzettel ellátott példányát használtam.

²⁵ *De loco orationis, ubi doctrina de peregrinationibus papisticis coniungitur.* = i. m. 282–283.

²⁶ Justin Stagl: *Apodemiken. Eine rasonnierte Bibliographie der reisetheoretischen Literatur des 16., 17., und 18. Jahrhunderts.* (Quellen und Abhandlungen zur Geschichte der Staatsbeschreibung und Statistik.) Paderborn, Schöningh, 1983.

²⁷ „Nam effectus orationis non a templorum sanctitate, sed a Dei gratia pendet. Jer. 7:4-5.” = Laskai Csókás, i. m., 268.

Istenhez, noha a templomokban elhangzott könyörgések felkorbácsolhatják a lélek érzéseit és kegyességét.²⁸ Ehhez kapcsolódik a peregrinatio tárgyalása, mégpedig kifejezetten a papistica peregrinációval szembeni állásfoglalás, amelyet azzal kezd, hogy felvonultatja azokat a peregrinációs lehetőségeket, amelyek elfogadhatóak, sőt kívánatosak.

Összesen öt kategóriával találkozik az olvasó: a *peregrinatio Christiana*, valamint a *peregrinatio philosophica* esetében olyan körülményeket ismertet a szerző, amelyek indokolják ezeket a gyakorlatokat. Amennyiben nem lehetséges az igaz hit gyakorlása az előbbi, amennyiben pedig Istennel kapcsolatos tudás bővítése a cél, az utóbbi tanácsolható. Egyértelműen az ajánlott magatartás körébe sorolja Laskai az *apostolica peregrinatio* esetét, ami lefedi a hit terjesztését. A *vitae peregrinatio* pedig az ember természetes állapota, amely abból fakad, hogy kiűzetett a Paradicsomból, és az utolsó ítéletig száműzöttként kell bolyongania a földön, amíg vissza nem kerülhet.

Teljes egészében a katolikus egyházhoz köti a szerző a *papistica peregrinatio* gyakorlatát, amely a bűnbocsánati zárandoklatokat takarja. Számtalan érvet sorakoztat fel Laskai arra vonatkozóan, hogy a katolikus fél tulajdonképpen a bűnbocsánat helyhez kötésével azt kérdőjelezi meg, hogy Isten mindenhol jelen van: „*Praeterea cum Deus sibi vendicet universam terram, & plenitudinem eius, cum non minus sit in uno loco quam etiam in alio est. Stultitia est dicere Deum hoc vel illo loco melius exaudire, salvare, peccata purgare, quam etiam in isto*”.²⁹

Az bizonyos, hogy a *Speculum exilii* nem a szó szoros értelmében vett utazási metodikát tartalmaz, hiszen ez a rövid rész jelentős különbségeket mutat az ekkortájt elterjedő apodemikák felépítésétől, tartalmától. Hiányoznak a táblázatok, valamint a rávista módszer alkalmazása, amely a legnépszerűbb metodikák formai jellegzetességei közé tartozott.³⁰ Maga a peregrinatio fogalma sem egyezik az általánosan értett utazással. A caput bevezetőjében zárólag a *papistica peregrinatio* értendő alatta, ahogyan a fejezetet záró úzusok között is erre vonatkozik a kifejezés használata.³¹ Amennyiben nem a bűnbocsánat gyakorlatához kötött utazásról szól a szerző, akkor is alapvetőnek tekinti, hogy az utazás legfőbb erénye az „Istennek tetszés”. Megfogalmazható az az állítás, hogy a *Speculum exilii* szövegében az utazás egyfajta kegyességi gyakorlatként értelmeződik, a probléma tétje pedig ennek a kegyességi cselekedetnek a módja.

A helyes peregrináció kérdése a *Speculum exilii* szövegében

A fentebb felsorolt öt típus közül csak a *peregrinatio papistica* gyakorlóit nyilvánítja egyértelműen eretneknek a szerző, minden egyéb esetben az utazás szándéka alapján ítéltető meg az utazó. A szövegből előbukkanó ideális utazónak elsődlegesen azt kell figyelembe vennie, hogy Isten tanításainak, illetve magának Istennek a megismerése álljon az utazás és az ismeretszerzés háttérében.

²⁸ „Deinde multitudo orantium in publicis templis excitat animi affectum & pietatem.” = *i.m.* 267–268.

²⁹ *i.m.* 282.

³⁰ Kovács Sándor Iván: *Szakácsmesterségnek és utazásnak könyvecskéi, Két tanulmány.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1988. 96–200; Justin Stagl: *Eine Geschichte der Neugier. Die Kunst der Reisens 1550–1800.* Böhlau Verlag, Wien 2002.

³¹ Laskai Csókás: *i.m.* 308.

Laskai kizárja az eretnekséghez vezető gyakorlatot, azonban ezenkívül további tanácsokkal látja el olvasóját, amikor részletezi azt a kívánatos magatartást, ami egyben összefér Jézus követésével. Az utazás megítélése ugyanis minden korszakban kétoldalú volt, erre a nehézségre pedig a kapcsolódó szövegtípusok (diárium, útleírás, úti levél, szónoki beszéd) nagy része reflektál a 16. századot megelőzően is.

A korai egyházatyák az érzékszervek és az érzékelés veszélyei körében taglalták az utazásnak tulajdonított legnagyobb veszedelmet: a kíváncsiság kérdéskörét. Kiindulópontjuk Pál korinthusiakhoz írt levele, a következőkre alapozták érvelésüket: „A bálványáldozatok felől pedig tudjuk, hogy mindnyájunknak van ismeretünk. Az ismeret felfuvalkodottá tesz, a szeretet pedig épít. Ha pedig valaki azt hiszi, hogy tud valamit, még semmit sem ismer úgy a mint ismernie kell. Hanem ha valaki Istent szereti, az ismertetik ő tőle.”³² A kíváncsiságot az üdvözülés szempontjából tekintették károsnak: a szemnél kezdődik, viszont az elmében lesz eredménye, ez a bűn, ahogyan Augustinus is három csoportra tagolta bűneit a *Confessiones X.* könyvében:³³ a *concupiscentia oculorum*³⁴ kategóriát curiositásnak nevezi. „*A testi kíváncsizan kívülről ugyanis, amely minden érzéki élvezetnek és gyönyörködésnek alapja, – jaj tönkremegy ennek minden töled elrugaszkodott szolgája, – a léleknek is van kíváncsizása: az orrárt mindenbe beleütő, hiábavaló kíváncsizás, amely a test érzékei segítségével, nem ugyan testileg élvezni, hanem a testen keresztül tapasztalni igyekszik s ilyen mivoltát a tudomány és kutatás köntösébe szereti bujtatni.*”³⁵

A kíváncsiság vizsgálata a 16. században nem annyira az intellektuális vonzatára koncentrált, hanem a természettudományos, valamint a felfedezői vetületére, noha mind a reneszánsz, mind a reformáció ismételten problematizálta a kíváncsiság szerepét az ismeretek megszerzésében és gyarapításában. A reneszánsz folyamán³⁶ nem beszélhetünk a kíváncsiság egyértelmű megítéléséről, ezt az ambivalens jelleget vizsgálta a francia nyelvű filozófiai költészetben Neil Kenny tanulmánya. Eredményei nyomán azt állapította meg, hogy a 16–17. században a *curiositas* megítéléséhez háromféleképpen viszonyultak a szerzők: a dicséret, a feddés, valamint a kettő közötti ingadozás is előfordult.³⁷ A szerző kitér a felekezeti különbségekre is: a katolikus szerzők a legtöbb esetben nem nevezik meg a kíváncsiságot, ezzel azt is elkerülik, hogy érvelni kényszerüljenek mind mellette, mind ellene. A protestáns alkotóknál a szükséges tudás fogalmának alkalmazása legitimálja a kíváncsiság szerepét, noha amennyiben szerepel a *curiosité* kifejezés, elsősorban negatív előjelű ismeretet jelölnek vele. A szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy érdemes megvizsgálni az olvasó(k) pozícióját, tekintve, hogy a költemények célja többek között az volt, hogy felkeltsék a közönség kíváncsiságát. Ennek a megítélése pedig ugyanúgy kérdéses, ahogyan a szövegekben elítélt vagy

³² 1Kor 8,1–3.

³³ Vö. Hans Blumenberg: *Curiositas und Veritas: Zur Ideengeschichte von Augustin, Confessiones X.35*. Studia Patristica 1962. 294–302.

³⁴ 1Ján 2,16. „Mert mindaz, ami a világban van, a test kívánsága, és a szemek kívánsága, és az élet kérése nem az Atyától van, hanem a világból.”

³⁵ Augustinus, Con X.35 = Szent Ágoston Vallomásai. Ford. Vass József; letöltés ideje 2014.05.02.

³⁶ A kíváncsiság középkori értelmezéséről részletesebben Christian K. Zacher: *Curiosity and Pilgrimage: the Literature of Discovery in Fourteenth Century England*. John Hopkins University Press, Baltimore 1976.

³⁷ Neil Kenny: *Curiosité and Philosophical Poetry in the French Renaissance*. Renaissance Studies 1991/3. 263–277.

laudált *curiositas*é volt.³⁸ Kenny vizsgálati korpusza a természettudományos ismereteket feldolgozó kozmogóniai költészetből válogatott, a magyarországi szövegek ettől eltérnek.

Erasmus szintén több helyen nyilatkozik a kíváncsiságról, nézetét a *pia curiositas – curiosa pietas* chiasmussal foglalta össze a *Paraphrasis* olvasóknak írt előszavában.³⁹ A szellemi képzettséget és a hitbeli kegyességet egyaránt fontosnak tartotta az üdvösség eléréséhez,⁴⁰ számára a megoldást az jelentette, hogy a tudományos kíváncsiságot Isten által kell irányítani.

A protestáns bibliamagyarázatok nagy hangsúlyt fektettek a tudás fájának kérdésére, amennyiben az első asszony azért vétkezik, mert tudásvágya irányítatlanul kíváncsisággá alakult. Melancthon elsősorban a természettudományos kíváncsiságról ír,⁴¹ a 16. századi elméletírók közül Petrus Martyr szentel külön fejezetet a *curiositas*nak, noha a későbbi időszakokban ez más *Loci communes*ekben is feltűnik.⁴² Petrus Martyr az egyik forrása is Laskai Csókás munkájának,⁴³ ha hozzá fordulunk a kíváncsiság kérdésében, akkor azt olvashatjuk, hogy a *curiositas* a tiltott dolgok megismerésére irányuló törekvés. A Martyr által felsorakoztatott helyek egytől egyig a Szentírásból származnak, ez alkalmas példa arra, hogy a *curiositas* kontextusfüggőségét megmutassa. Kenny is ezt fogalmazta meg tanulmányának következtetéseként: a kíváncsiság tekintetében nincs egységes érvelés vagy értékítélet a 16. századi művekben. A hozzá társított minőség függ a szerzőtől, a befogadótól, témától, retorikai megformálástól etc.⁴⁴

Laskai Csókás Péter latin nyelvű elméleti munkájának a peregrinációra vonatkozó fejezete nem tartalmazza a *curiositas* kifejezést, noha ez annyiban nem meglepő, hogy ezzel az alakal nem túl gyakran találkozhatunk. A szó első előfordulása Ciceróhoz⁴⁵ kötődik, viszont a fogalmat általában mégsem ezzel fejezték ki. A kifejezés használata legjobb esetben is szórványosnak nevezhető: azok az ókori szövegek, amelyek ezt a latin alakot használják mind a 2–3. században vagy azt követően készültek, először pedig Tertullianus írásaiban bukkan fel olyan módon az alak, hogy mind pozitív, mind negatív előjellel szerepel.⁴⁶

Rögtön felmerülhet a kérdés, hogy a ma kíváncsiság szóval jelölt antropológiai jelenség milyen kifejezés(ek)kel volt azonosítva. Lexikográfiai szempontból ugyanis egyáltalán nem egyértelmű a kíváncsiság helyzete. A mai szóhasználat, amelyet a szakirodalom is követ, a kíváncsiság és a *curiositas* kifejezéseket nagyjából egyenértékűként kezeli, azonban a TESz adatai alapján a kíváncsiság alak először 1785-ben szerepel. Arra a kérdésre, hogy akkor mit

³⁸ Kenny: *i.m.* 270.

³⁹ „Adsit quidem pia curiositas, & curiosa pietas sed absit temeritas, absit praeceps & pervicax scientiae persuasio. Quod legis & intellegis, summa fide complectere, frivolas quaestiunculas, aut impie curiosas, dispelle, si fors oborantur animo.” Desiderius Erasmus: *Paraphrasis in Evangelium Matthaei*. Johannes Frobenius, Bazel 1522. A₅.^{3b} A Bayerische Staatsbibliothek digitalizált példányát használtam.

⁴⁰ Részletesebben vö. Erika Rummel: *Desiderius Erasmus*. Continuum, London 2004. 39–54.

⁴¹ Philipp Melancthon: CR 13, 221–222.

⁴² Például Joseph Lang: *Loci Communes*. Argenterati 1613.

⁴³ Petrus Martyr Vermilius: *Loci communes*. Genf 1624. 148. A mű első kiadása 1576-ban jelent meg, angol fordítását már 1583-ban, Londonban kiadták.

⁴⁴ „it depends on who is speaking, to whom or what they are referring and where (in what part of the poem) their utterance is positioned. It also depends on the genre in which they find themselves: writers who present curiosity as healthy in philosophical poetry can take exactly the opposite line in a devotional poem.” Kenny: *i.m.* 274.

⁴⁵ Cic. Att.2, 12, 2.

⁴⁶ A kifejezés ókori jelentéséről és használatáról vö. Thomas Köves-Zulauf: *Reden und Schweigen. Römische Religion bei Plinius Maior*. (Studia et Testimonia Antiqua XII) Wilhelm Fink Verlag, München 1972. 326–331.

használtak helyette, a választ szintén innen kaphatjuk meg: a Jókai-kódexben fordul elő elsőként a kívánság alak, és ez használatos, amikor a szövegekben azt jelölik, hogy valamilyen eredetű tudás megszerzésére törekszik valaki, legyen az pozitív vagy negatív.

A lexikográfiához fordulva a következő eredményekre juthatunk: Szenci Molnár Albert szótárának 1604-es kiadásában⁴⁷ a *curiositas* mellett nem a kívánság szerepel magyar ekvivalensként, ugyanúgy, ahogyan jó néhány évtizeddel később Pápai Páriz sem így fordítja.⁴⁸ Mindkét szerzőnél a „fölte való szorgalmatosság” értelmezés jelenik meg, a kívánság címszavánál pedig a *cupiditas*, *cupido*, *concupiscentia*, *desideratio*, *desiderium*, *aviditas* olvasható. A latin szó és annak magyar megfelelője megegyezik a Calepinus-szótár tartalmával is, a tizenegy nyelvű kiadásban⁴⁹ ugyanis szintén a fentebb idézett kifejezés olvasható, ez pedig magának Laskai Csókás Péternek a közreműködésével készült. A *curiositas* fogalma a *cura* alatt található meg Calepinusnál. A vonatkozó szócikkben latin szinonimaként pedig a *nimia diligentia* kifejezést használja a szótárszerző. A héber, ógörög mellett következnek sorban a francia (*curiosité*), olasz (*curiosita*), német (*Sorgfältigkeit*), spanyol (*curiosidad*, *diligencia*), lengyel, magyar (*felette való szorgalmatosság*), angol (*curiositie*, *piked diligence*), viszont nincs belga fordítása a szótárban. Ezek az adatok szintén alátámasztják azt, hogy a *curiositas* próteuszi fogalom a kora újkorban, megítélése szorosan összefügg a tudás és a tudás megszerzésének adott kontextusban történő ábrázolásával.

Laskai nem használja a kifejezést az ismeretszerzés iránti kívánság jelölésére, viszont hosszasan fejtegeti a peregrináció ideje alatt elsajátítható tudás természetét. A *Speculum exilii* 4. fejezetében az adja az érvelés vezérfonalát, hogy a peregrináció során Isten megismerésében kell előrejutni, ekkor tekinthető helyesnek az utazás:

„*Propinquum est quod filii Cinaei cognati Moysi, populum Israeliticum secuti sunt et cum illis peregrinati, nam quamvis domi unum Deum nossent & colerent, cuius ipsorum peter sacerdos fuerit. Magis tamen adhuc erudiri cupiebant, & Dei leges instituta, cultumque absolutius imbibere... Haec etiamnum causa est, cur hodie multi studio sapientiae inflammandi, per infinitas itinerum ac nationum difficultates & molestias, per saxa, per ignes, per aquas & horrenda hominum monstra, ad uberiores, & plane divinam suorum studiorum mercaturam capiendamque ingenii laudem, Germanicam, Saxoniam.*”⁵⁰

Laskai Csókás az ismeretszerzés problémájára a *philosophica peregrinatio* esetében tér ki, hiszen ez az egyetlen olyan típus, amely nem a hit tényleges gyakorlására vagy terjesztésére irányul. A peregrinusnak ebben az esetben ismeretvágyát Istenre kell irányítania, emellett pedig meg kell szabadulnia az érzéseitől. Az utazónak Laskai Csókás érvei szerint el kell hagynia az affektusokat, amikor útnak indul: ezt azzal indokolja a szerző, hogy nem lehet ép ésszel befogadni a különbségeket:

„*Quo felicitior & honestior sit peregrinatio, pii homines cum peregre proficiscuntur ad istas observationes sese accomodet... idest ut nostros pravos affectus deponamus, quoniam*

⁴⁷ Szenci Molnár Albert: *Dictionarium Latinoungaricum... Dictionarium Ungaricolatinum*. Nürnberg 1604. K^v,H⁴. A Bayerische Staatsbibliothek digitalizált kiadását használtam.

⁴⁸ Pápai Páriz Ferenc: *Dictionarium Latino–Hungaricum et Hungarico–Latino–Germanicum*. Hasonmás kiadás. Gond. Kecskeméti Gábor, Hargittay Emil, Thimár Attila. Universitas, Bp. (1767), 1995.

⁴⁹ Ambrosius Calepinus: *Dictionarium undecim linguarum iam postremo accurata emendatio*. Bázél 1605. 361. A Frankfurt am Main-i Universitätsbibliothek digitalizált példányát használtam.

⁵⁰ Laskai Csókás: *i.m.* 279.

*locorum mutationes nihil sane poterunt, si eosdem affectus quos prius habuimus, nobiscum una circumferamus.*⁵¹

Maga Laskai is hangsúlyozza, hogy az instrukciók nélkülözhetetlenek azok számára is, akik kegyes szándéktól vezérelve kelnek útra: „*Illi praesertim qui studiorum & pietatis causa peregrinentur, non debent illud consilium? Sibi proponere, ut urbes, aedifica, flumina, campos, vineas, sylvas, & habitus hominum tantum contemplantur, & praesertim ut ludos exerceant.*”⁵²

A *pietas* gyakorlása az utazás során lelki veszedelmek között történt, mivel fennállt a kíváncsiság bűnének a lehetősége. Noha a *curiositas* megítélése folyamatosan módosult, Laskai törekvése arra, hogy a kegyes szándékú vándor sem mentesülhet az irányítás alól, azt sugallja, hogy az ismeretszerzés módjait és kiváltó okait érvényes problémának tekintette.

A fejezet zárlatában olvasható hasznok közül a negyedik, utolsó *usus* foglalja össze mindazt, amit az olvasónak le kell szűrnie a skolasztikus érvelésből. A szöveg azt a reményt fejezi ki, hogy hozzájárult a *peregrinatio* dicsőségének lerombolásához, itt – hasonlóan a fejezet bevezetéséhez – kizárólag a pápista gyakorlatra utal a szerző.⁵³

A *Speculum exilii* szerepe nem határozható meg pontosan, noha valószínűnek tarthatjuk, hogy a későbbi peregrinusoknak bizonyos hányada találkozhatott a szöveggel. Laskai Csókás Péter érvelése a kegyességgyakorlás szempontjából tárgyalja az utazást, és annak lehetséges típusait: így a szövegben az ideális kegyes utazó-utazás rajzolódik ki, noha az úzusok egyértelművé teszik, hogy az intencionált olvasat az, hogy a peregrináció nem követendő példa – a szövegben pedig az érvelés előrehaladásával változik a *peregrinatio* szó érvényességi köre. Laskai tipológiája alternatívát mutat a katolikus változatra, az elfogadottnak ítélt „peregrinációk” túlsúlya a zárandoklattal szemben (4-1) pedig nyomatékosítja annak eretnek voltát.

A *Speculum exilii* nem kifejezetten utazási szöveg, hanem elsősorban imádságelméleti munka. Laskai Csókás Péter az egyik leggyakrabban peregrináló magyarországi diák és tudós volt a 16. században, akinek befolyását a wittenbergi coetusban mindössze apró adatok sejtetik – írásban jegyezték fel, amikor nem írta be a nevét a matrikulába,⁵⁴ kiadásaira pedig Magyarországról kértek anyagi fedezetet – és meg is kapták.⁵⁵

Laskai a polemikus cáfolat keretei között hasznosítja egy-egy érvként az utazás egy lehetséges tipológiáját. A religiózus retorika végig érvényes marad, így a szerző mindössze azokat az indokokat foglalja bele a peregrináció kategorizálásába, amely az utazásnak egyben az üdvtörténeti esemény jelleget tulajdonítja. Amennyiben áttekintjük Laskai öt kategóriáját, egyetlen kereskedő, katona, követ nem kerül említésre – azért nem, mert ezek az utazások kívül esnek az értekezés tárgyi keretein. A szöveg nem metodika, ennek ellenére igen fontos abból a szempontból, hogy reflektál – egy specifikus szemszöveget érvényesítve – az utazás által felvetett problémákra és kérdésekre.

⁵¹ *I.m.* 285.

⁵² *I.m.* 286.

⁵³ „Quartus usus facit ad destruendas peregrinationes, cum enim dignitas loci effectum orationis non praebat, & locorum (ut dialectici loquuntur) non sit intensio & remissio, quia certis locis visendis aut perlustrandis efficaciam orationis, imo slavationis ascripserunt.” *I.m.* 308.

⁵⁴ Szabó Géza: *Geschichte des Ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg 1555-1613*. Akademischer Verlag, Halle-Saale 1941. 140; Balázs: *i.m.* 1012.

⁵⁵ Balázs: *i.m.* 1015.

Travel and Devotion in Péter Laskai Csókás' *Speculum exilii* (1581)

Keywords: Speculum exilii, travel, curiosity, Péter Laskai Csókás

The paper focuses on the 4th chapter of the work entitled *Speculum exilii* by Péter Laskai Csókás. So far this part was interpreted as travel theory by Gabriella Hubert, although there are some details which could offer another possibility. *Speculum exilii*, according to the author's preface, is a handbook to praying. While interpreting travel possibilities, the text forms an opinion on devotional practices, on which I aim to survey.